

РОМАНТИЧНА ІСТОРИЧНА ВІЗІЯ УКРАЇНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Тарасова М.О., аспірант

Кіровоградський державний педагогічний університет

У статті робиться спроба простежити зв'язок між історичними поглядами попередників Шевченка, поетів-романтиків, та історіософією митця; з рецептивної позиції аналізуються історичні візії Тараса Шевченка, досліджується їх поетика.

Ключові слова: історіософія, візія, історичний пейзаж, композиція, композиційний центр.

Тарасова М.А. РОМАНТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ВИЗИЯ УКРАИНЫ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО / Кировоградский государственный университет, Украина.

В статье предпринимается попытка проследить связь между историческими взглядами предшественников Шевченка, поэтов-романтиков, и историософией мастера; с рецептивной позиции анализируются исторические визи́и Тараса Шевченка, исследуется их поэтика.

Ключевые слова: историософия, визи́я, исторический пейзаж, композиция, композиционный центр.

Tarasova M.A. ROMANTIC HISTORICAL VISION OF UKRAINE OF TARAS SHEVCHENKO / Kirovograd state university, Ukraine.

An attempt to trace connection between the historical looks of predecessors of T. Shevchenko, poets-romantics, and hystoriosofiey of master is undertaken in the article; with receptive positions are analyzed historical landscape visions, the poetics of their creation is investigated.

Key words: vision, visualization, historical landscape, composition, the composite centre.

Проблемі історіософії Шевченка присвячено чимало наукових досліджень [1], їх автори прагнули досягнути розуміння історії митцем, простежити в яких саме образах, смислах й символах воно вербалізувалося. Проте ще й дотепер недостатньо досліджено роль попередників Шевченка – українських поетів-романтиків – у становленні його поглядів. Потребує подальшого дослідження бачення історії Шевченком крізь призму доби, у яку він творив, – романтизму. З огляду на це завдання даної статті полягає в тому, щоб простежити зв'язок між історичними творами попередників Шевченка, поетів-романтиків, та творами самого митця, дослідити предметно-образне наповнення історичних візій, їхню поетику.

Не підлягає сумніву той факт, що Шевченко не тільки був знайомий із творами українських романтиків, але й в дечому наслідував їх. Щоправда, Шевченків геній настільки самобутньо й глибокопоетично трансформував теми й образи, що були запозичені з поезій попередників, що варто говорити вже не про власне наслідування, а про геніальне узагальнення й майстерне перероблення й доопрацювання попередніх здобутків. Таким чином, можемо стверджувати, що «Шевченко, з одного боку, беззастережно випередив свою добу, а з другого – залишився її нащадком, що особливо переконливо доводить його рання творчість» [2, 116]. Останнє найбільшою мірою стосується поезики історичних візій України.

Як відомо, «болісне неспівпадання мрії з дійсністю – основа романтичного світосприймання» [3, 200]. Прагнучи нейтралізувати несумісність мрії й дійсності поети-романтики звертались до героїчного минулого українського народу. На думку В. Сахарова, саме романтизм «дав кожній національній літературі нову можливість зрозуміти свою самостійність, народні корені, неперервний зв'язок з історією, переказами, багатовіковою традицією» [4, 5]. Загалом у всіх слов'янських народів визначальною для романтичного світогляду є саме ідея неперервності історії, міцного зв'язку між минулим, сучасним і майбутнім. Ідея народу стала організуючим началом і у творчості українських поетів-романтиків, які так само, як надалі Шевченко, протиставляли героїчне минуле трагічній безвольності сучасності.

Звернення до минулого відбувалося через усну народну творчість, що призвело до утворення неподільного пласту в українській романтичній поезії – фольклорно-історичного. Характерною його особливістю була виняткова суб'єктивність описуваних подій і постатей, рівень історичної правди був мінімальним, адже загалом романтичному мисленню «характерна ліризація фольклорно-історичного матеріалу, висування на перше місце оціночної позиції сучасника» [5, 25]. Зрештою, українські поети-романтики не були істориками і їхнє завдання полягало не в достовірному відтворенні тієї чи тієї історичної доби, а в змалюванні й передачі настрою – переможного, вільного, який би виразно протиставлявся сучасному для поетів занепаду національної ідеї і сприяв її розбурхання.

Загальновідомо, що «романтиків приваблювали міфи: біблійні, античні, середньовічні, фольклорні, – і вони їх багаторазово переосмислювали й опрацьовували. Але головне – вони хотіли дати свої образи-міфи» [6, 158]. Українські поети-романтики змогли розпочати процес формування такого міфу України, який пізніше був майстерно завершений Т. Шевченком. Завдяки цьому у свідомості наших сучасників

Україна доби козаччини презентована в першу чергу через поезію «Кобзаря» і асоціюється із мужністю героїв Шевченкової поезії (як реальних історичних постатей, так і вигаданих).

Щоправда, «у поетів, які не мали чітких світоглядних позицій, історична тема переростає в невиразні рефлексії з приводу минулого, де останнє значиться ідеалом без певних соціальних ознак» [5,26].

Поети-романтики не прагнули проаналізувати історичні події, вони обмежувались мальовничим і героїчним (а отже ідеалізованим) описом героїв і подій козацької доби. Варто лише відзначити, що попри це поетичні твори романтиків зберігають «генетичний зв'язок з історичними джерелами і народними історичними піснями й переказами» [5,26].

Ще однією визначальною рисою романтичної поезії 20-60-х років XIX століття було переплетення літературного й фольклорного начал. На думку Д. Наливайка, це варто пояснювати тим, що «на той час фольклор сприймався по-іншому ... тоді він розглядався не окремо від літератури й літературного процесу, а в одній площині, межа між ними уявлялась легко перехідною. ..., Звідси поширеність у романтичній поезії не лише наслідувань і переспівів народних пісень та балад, а й прямих фольклорних запозичень та контамінацій» [7,34].

Фольклорний компонент в українських поетів-романтиків та в Шевченка має різний характер. Перші, як правило, використовували спеціально зібраний матеріал народної творчості, тому й відчувається у їхньому доробку певна штучність, фольклорні мотиви часто звучать вимушено, що зрештою позначається на художній вартості твору. Часто поети-романтики навіть вдавалися до прямого переспіву, «олітературнення» народних пісень, балад, вірувань тощо. Результатом цього, на думку М. Яценка, стають літературні твори, позбавлені «художньої ідеї, яка б організовувала зміст» [5,15].

Для Шевченка ж, формування якого як особистості пройшло під впливом материнських та сестриних пісень, казок, розповідей, використання народних елементів було природним, і саме ця природність, невимушеність вживання як суто українських народних тем та символів, так і поетикальних прийомів народної творчості вивищують його над попередниками. Для Шевченка народні пісні, прислів'я, перекази тощо були не екзотикою, як для переважної більшості поетів-романтиків, які саме тому й прийняли до збирання народних творів, а повсякденним побутовим явищем, що доповнювало життя багатовіковою мудрістю.

Пейзажі поетів-романтиків позначені «картинністю», вони по-особливому мальовничі. На цю особливість звернула увагу М. Коцюбинська й навіть назвала її «романтичним баладним живописом» [8,24]. Таким особливим, живописним первнем характеризуються не лише баладні пейзажі, а й історичні пейзажі романтиків.

Над городом Полтавою туман виходжає,
У тумані вечірне сонечко сідає.
Туман зимній та холодний оддався снігами;
Позаносило ізгарбом стежки між кущами

(Костомаров М., «Полтавська могила») [5, 152].

Шевченкові романтичні пейзажі теж виразно «картинні», проте їх живописне начало значно сильніше, аніж у творах попередників. Пов'язано це в першу чергу із вродженим і професійно розвиненим талантом живописця, здатного створити бездоганий за предметним і колористичним наповненням малюнок.

Поети-романтики 20-60-х років XIX століття вміли майстерно, хоча й інтуїтивно побудувати композицію «полотна», наситити його барвами й предметами, які пізніше спадково перейдуть у поетичний світ Шевченка й, вкорінившись у свідомості рецепієнтів, перетворяться на предмети-знаки, предмети-символи. Це і наскрізний у «Кобзарі» образ Дніпра, що вже з'являється в поезіях романтиків не як випадкова назва, а як символ України; образи степу, поля, нив, луків у романтичних творах вже починають оформлятися як топоси-символи України (для поетичного світу Шевченка, щоправда, найхарактернішим є в першу чергу образ степу). У поетичних творах вже презентований образ могили, який так само, як пізніше й у Шевченка, пов'язується із героїчним минулим України, добою козаччини.

В чистім полі є могила,
Та могила почорніла;
Хрест над нею не стоїть,
Тільки шабелька лежить.
На могилі вітер віє,
Не стихає, віє, віє...

(Я. Щоголев, «Могила») [5,322].

Десь далеко в чистім полі
 Могила стоїть,
 Округ неї на роздоллі
 Та тирса шумить;
 Степ широкий розіслався,
 Небо та земля;
 А над нею листом з вітром
 Верба розмовля

(О. Афанасьєв-Чужбинський, «Могила») [5,237].

Пізніше, у творчості Шевченка через образ могили, що самотньо вивищується серед степу, актуалізуватиметься героїчне минуле українського народу.

Шевченкове життя в Петербурзі було вкрай непростим. Найперше тому, що йому треба було утвердитись і самоствердитись у новому для нього соціальному статусі й середовищі. По-друге, тому, що відірваний від рідної землі, Шевченко не тільки ностальгував, а й намагався не асимілюватися в російськомовному середовищі. На думку О.Забужко, у Шевченка ця життєва колізія «виступає як драма екзистенційного вибору (не просто між правним «чужим» та безправним «своїм», а – між двома культурами в собі самому, з яких одна тлумить іншу» [9,43]. Свідомо та підсвідомо Шевченко чинив опір цій нівеляції українськості власного «Я». Найбільшою мірою етнозахисну функцію по відношенню до свідомості Шевченка відігравали поетичні твори, які несподівано для самого митця почали проситися на папір саме під час навчання в Академії мистецтв: «Я хорошо знал, что живопись – моя будущая профессия, мой насущный хлеб. И вместо того, чтобы изучать глубоко ее таинства, и еще под руководством такого учителя, каков был бессмертный Брюллов, я сочинял стихи, за которые мне никто ни гроша не заплатил и которые наконец лишили меня свободы и которые, несмотря на всемогущее бесчеловечное запрещение, я все-таки втихомолку кропаю. И даже подумываю иногда о тиснении (разумеется, под другим именем) этих плаксивых, тощих детей своих. Право, странное это неугомонное призвание» [10,41].

Підсвідоме бажання захистити власний спосіб світомишлення підштовхує чутливу душу автора до створення романтичних історичних творів із унікальними пейзажами рідної України. «Будь-який літературний твір, – пише П. Білоус, – з'являється у той момент, коли його з'ява обумовлена певними життєвими і психоемоційними обставинами, в яких перебуває авторське «я». Ті обставини і стимулюють, підштовхують творчий процес, внаслідок якого на поверхні авторської свідомості виникає й оформлюється вербальний об'єкт» [11, с. 4].

Романтизовані картини минулого батьківщини мають свої джерела. Усе дитинство Шевченка пройшло у розповідях про славетні події гайдамаччини, які розгорталися більшою частиною саме на землях рідної Шевченкові Черкащини, та героїчні вчинки козаків Запорізької Січі. Усе це залягло у підсвідомості і виринуло назовні в найбільш потрібний для митця момент, тоді, коли він потребував підтримки і вона з'явилася в образах рідних і близьких змалечку, нехай навіть уявних. І образи ці – «умовні, схематичні, ідеалізовані – типово романтичні» [12,149].

Шевченко так глибоко перейнявся питаннями історичної минувшини України, що ці образи не відпускали його ні на хвилину: «передо мной мелькали мученические тени наших бедных гетманов. Передо мной расстилалась степь, усеянная курганами. Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина...» [10,40]. Не випадково Я. де Бальмен створив картину, на якій зобразив свого товариша Т. Шевченка в оточенні його гайдамаків.

Отже, почасти поява історичних романтичних поем продиктована антиасиміляційним спротивом Шевченка. Почасти це був відгук художнього мислення митця на традиції доби, адже переважна більшість поетів-романтиків, із творами яких, попри відстань, Шевченко був знайомий, змальовували у своїй поезії героїчне козацьке минуле.

Першим історичним твором Шевченка стала поезія «Тарасова ніч», у якій з однаковою емоційною насиченістю говориться про героїчне минуле (повстання українського народу проти польського гетьмана Конецпольського на чолі із Тарасом Трясилом) та безідейне сучасне (бездержав'я, небажання сучасників пам'ятати про героїзм прашурів).

Вражають масштабністю створені автором мілітаристичні картини, які передають захоплення самого автора героїзмом учасників події.

Лягло сонце за горою,
 Зірки засіяли,
 А козаки, як та хмара,
 Ляхів обступали.
 Як став місяць серед неба.

Ревнула гармата;
 Прокинулись ляшки-панки,
 Нікуди втікати!
 Прокинулись ляшки-панки,
 Та й не повставали:
 Зійшло сонце – ляшки-панки
 Покотом лежали [13,69].

Із майстерністю режисера-віртуоза Шевченко підводить своїх читачів до моменту вирішальної битви. Так само майстерно він вибудовує і пейзажну «декорацію»: за горою зникає сонце, небо темнішає, стаючи поступово синьо-чорним і, нарешті, вкривається зірками. Така динаміка характерна майже для всіх пейзажних візій і є визначальною рисою поезії Шевченка в зображенні природи.

Шевченко змальовує козаків як єдине і неподільне ціле, порівнюючи їх задля цього із хмарою. У такий спосіб митець, по-перше, увиразнює головну рису мужнього козацького війська – його єдність і злитість у боротьбі із ворогом, по-друге, на тлі маси людей, що означені лише спільною назвою «козаки», більш яскраво проглядається образ Тараса Трясило. Таким чином підкреслюється його винятковість і здатність об'єднати людей заради ідеї. По-третє, завдяки цьому порівнянню Шевченко «піднімає» план зображення до максимально високої точки. Читач, знаходячись на рівні із небесними світилами, бачить пейзажні картини (гору, поле) і саму битву (козаки хмарою обступають ляхів), ніби своєрідну карту бойових дій. Висока фізично-просторова точка зору разом з тим дозволяє розширити й часовий хронотоп. Складається враження, що ми – нащадки славних козаків – споглядаємо минуле крізь віки. Добитися такого ефекту здатен не просто талановитий поет-художник, а людина із геніальним світовідчуттям і світомисленням.

Не випадково вперше «ревнула гармата» лише тоді, коли на небі став місяць. Починається відлік у боротьбі між силами добра (козаки) та силами зла (ляхи).

Ставлення автора до персонажів твору – однозначне. Козаки змальовані сильними й непереможними, а ляхи – боягузами, що здатні лише пити й гуляти. Зверхнє ставлення до ворога підкреслюється неодноразовим повтором слів «ляшки-панки», суфіксальна форма яких передає зневагу.

Ще до світанку козаки здобули перемогу. Сонце, що зійшло наступного дня, освітило лише трупи.

Червоною гадюкою
 Несе Альта вісти,
 Щоб летіли круки з поля
 Ляшків-панків їсти.
 Налетіли чорні круки
 Вельможних будити;
 Зібралось козачество
 Богу помолитись.
 Закрякали чорні круки,
 Виймаючи очі;
 Заспівали козаченьки
 Пісню тії ночі, –
 Тії ночі кривавої,
 Що славною стала
 Тарасові, козачеству,
 Ляхів що приспала [13,69-70].

Змальовуючи козаків, що зібрались помолитися, Шевченко підкреслює, що їхнє діло – праве. Не випадково навіть круків – чорних лиховісних птахів, що у свідомості українців асоціюються зі смертю, – робить на якийсь момент співниками козаків. Круки, яких скликає річка Альта, злітаються звідусіль. Зображаючи моторошно-реалістичні картини битви і «бенкету» круків, Шевченко ніби подумки мстить ся поневолювачам України за всі страхіння, які через них довелося пережити українському люду.

Візії героїчного минулого викликають у душі митця з одного боку гордість, а з іншого боку – жаль з приводу стану сучасних державних справ. Вкладаючи в уста кобзаря-оповідача болісні слова про сьогодення, Шевченко висловлює власні почуття й переживання.

Над річкою, в чистім полі,
 Могила чорніє;
 Де кров текла козацькая,
 Трава зеленіє.
 Сидить ворон на могилі
 Та з голоду кряче...

Згада козак Гетьманщину,
Згада та й заплачить! [13,70].

Візія сучасної Шевченкові України – це докір співгромадянам. Спокій, який відчувається в цій «картині», нагадує могильний.

Шевченкові візії України, у тому числі історичні, позначені ще однією властивістю, яку можна вважати однією з категорій його індивідуально-авторської поетики, – цілісністю.

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє,
Синє море звірюкою
То стогне, то виє,
Дніпра гирло затопило.
« А нуте, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає –
Ходім погуляти!»
Висипали запорожці –
Лиман човни вкрили.
«Грай же, море!» – заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди –
Де-де будь роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку – човни стали [13,86-87].

Природа тут виступає вже не лише декорацією, тлом, вона – активний співучасник подій, що розгортаються. Те, що природа бурхливо реагує на дії й настрої козаків – прийом, використаний автором не випадково. Завдяки цьому підкреслюється виняткова фізична й духовна сила українського козацького війська, якому підкоряються навіть неприборкувані стихії. Пізніше, Шевченко використовуватиме цей прийом у поемі «Гамалія», змальовуючи ріки й море не кровожерливою, непідвладною стихією, а живими істотами, які виступають на боці сміливих і мужніх козаків, що цілком відповідає романтичному світосприйманню автора:

Отак у Скутарі козаки співали;
Співали, сердеги, а сльози лились;
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав, широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синє море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорові мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Ту ю журбу-мову на хвилі подав.
Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла [13,204].

Створений автором мариністичний пейзаж у поезії «Іван Підкова», на перший погляд, видається загрозливим і нерадісним. Чорна хмара закриває усе небо, зникає сонце. Лише де-не-де пробиваються крізь полон хмари окремі тьмяні промені, які створюють ще більш гнітюче враження. Синє море розбурхано піниться, стогне й виє звірюкою. Лінія горизонту зникає (у цьому відчувається вправна рука Шевченка-малювача, який знав нюанси передачі того чи того стану природи), розмита чорно-синьою стихією. Тим більш несподівано з огляду на це звучить козацький заклик «погуляти». Цим Шевченко прагнув підкреслити особливу веселу вдачу козаків, їхнє ставлення до життя як до гри, кураж у

стосунках із долею. Традиційний образ козака – мужнього, сильного воїна, що утвердився у свідомості читача завдяки поезіям попередників Шевченка – поетів-романтиків – стає, таким чином, більш життєвим і виразним.

Знову Шевченко зображає козаків як єдиний моноліт, не увиразнюючи жодної постаті, роблячи таким чином особу Івана Підкови ще більш ваговою. Саме силует Івана Підкови, що укрупнюється автором, ніби з допомогою чутливої «камери» стає композиційним центром «полотна» (тобто тією найважливішою складовою поетичного малюнка, яка об'єднує навколо себе решту компонентів).

Шевченко не вимальовує портрет Підкови у найдрібніших деталях. Він навпаки обмежується називанням лише окремих предметів: чорні уси і чуприна, заправлена за вухо, люлька в роті. Саме мінімалізм і знаковість для української свідомості цих предметів-символів сприяє заповненню лакун і перед внутрішнім зором постає повний образ: засмагле у походах обличчя, серйозні, але не позбавлені посмішки, очі, кремезні руки й ноги, широкі плечі, червоний жупан тощо.

Делікатно, але емоційно відчутно автор підкреслює шанобливе ставлення козаків до отамана – звертаються до нього батьку отамане, військо уважне до кожного його руху (достатньо йому скинути шапку, і човни одразу спиняються).

«Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царг рад, до султана
Поїдемо в гості!»
«Добре, батьку отамане!» –
Кругом заревіло,
«Спасибі вам!» –
Надів шапку.
Знову закипіло
Синє море; вздовж байдака
Знову походить
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає [13,87].

Створені автором історичні візії України вражають своєю емоційною глибиною, знаковістю, впізнаваністю і правдивістю. Це стає можливим завдяки тому, що «засвоюючи національний міфопоетичний матеріал, поет водночас трансформувач, сакралізував його в художній уяві, стоплював з реальним історичним знанням» [14,28].

Реалістичність і виразність Шевченкових візій України пояснюється не лише тим фактом, що автор був талановитим поетом й художником, а й тим, що митець мав здатність «проникати» у явища, предмети, події. Тому й пропонує він своєму читачеві у поемі «Гайдамаки» саме «глянути» «на Чигирин, // Колись-то козакий», а не уявити чи представити його. Майстерність, із якою змальовано візію, і справді дозволяє саме «побачити» внутрішнім зором картини славетної минувшини.

Епізод підготовки гайдамаків до повстання Шевченко починає змалюванням природи, створюючи таким чином цілісну візію.

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць випливає,
Червоніє, круглолиций,
Горить, а не сяє... [13,111].

В уяві малюється типово романтична картина, кожна деталь якої говорить про очікування чогось страшного і неминучого. Загрозливо вивищується ліс, усе навколо оповите туманом, крізь який навіть не в змозі пробитися тьмяне світло місяця, тому він «горить, а не сяє».

...І смерклося, а в Чигирині,
Як у домовині.
Сумно-сумно. ...
...
Людей не чути; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває [13,111-112].

Особливо автор підкреслює те, яка страшна тиша запанувала в місті: він порівнює Чигирин із домовиною, говорить, як «сумно-сумно» стало навколо, людей не чути. Тим інформаційно

змістовнішими стають звуки, які чуються в темряві: посвист крил кажана, який можна почути лише за такої абсолютної тиші, і виття сови. Обидві істоти (кажан, якого наші пращури «ототожнили з нечистою силою» [15,289], та сова, яку «споконвіку ... вважають провісником біди, небезпеки» [16,559] – віщують недобре.

А де ж люде?... Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поєднались, - дожидають
Великого свята [13,112].

Шевченко навмисне змальовує єдиний і неподільний у своїй ідеї натовп, що складається з людей різних як за віком, так і за статками.

Уривчастість, фрагментарність зображення в поемі створює особливий настрій у читача: така її композиція викликає напружене очікування того, що ж відбуватиметься далі.

Несподівано Шевченко малює перед нами вже нову картину, що органічно вплітається у створюваний автором художній світ.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? Кого повезуть?
Он кого, дивіться. Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Ото гайдамаки. ...[13,112].

Композиційно довершена картина дихає спокоєм, проте спокій цей тривожний: що ж чекає попереду? Тому й коні, хоча вже й осідлані, ще скубуть траву, і гайдамаки не поспішають вирушати, лежать на землі, ніби набираючись від неї сили перед важкими боями.

З особливою увагою і достовірністю Шевченко змальовує козаків й козацьку старшину, що прибула «на певне діло».

Попід дібровою стоять
Вози залізної тарані
...
Поміж возами нігде статъ:
Неначе в ірій, налетіло
З Смілянщини, з Чигирини
Просте козацтво, старшина,
На певне діло налетіли.
Козацьке панство похожає
В киреях чорних, як один,
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигирин [13,112].

Вражає емоційним накалом і майстерністю зображення панорамний показ України після розправи гайдамаків над шляхтою. Шевченко знову обирає максимально високу фізично-просторову точку для огляду України, вдаючись подекуди і до прийому укрупнення окремих деталей, коли виникає враження, що режисерська камера, знімаючи загальний план, зосереджується час від часу на найбільш знакових моментах й ситуаціях.

Зійшло сонце; Україна –
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці;
Навішано трупу –
Тільки старших, а так шляхта –
Купою на купі.
На улицах, на розпутьях
Собаки, ворони
Гризуть шляхту, клюють очі;
Ніхто не боронить.
Та й нікому: осталися

Діти та собаки, –
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки [13,129].

Уже першим рядком митець передає світловий ефект «полотна»: все осяяне променями раннього сонця. Шевченко зовсім не випадково обирає саме такий колорит для цього поетичного «полотна». Сонце висвітлює кожну деталь і жоден предмет чи істота не залишається непоміченими.

Панорамний показ України, яка вже не горить, а лишень тліє, викликає відчуття болю за рідну батьківщину, що бачила стільки горя й сліз, вулиці й базари якої «крились трупом, плили кров'ю». Перед очима постають чисельні села, у кожному з яких шибениці і гори трупів. Найстрашніші картини – собаки, що гризуть людські трупи й ворони, які клюють очі. «Ніхто не боронить», все навколо оповите могильною тишею, бо села спорожніли. Усі, навіть жінки, пішли в гайдамаки, і тільки де-не-де бачимо на цій страшній картині постаті дітей, наляканих тим, що вони побачили вночі, під час різанини, і тим, що бачать тепер.

Для філософії Шевченка така поведінка людей – нонсенс. Він розуміє, приймає і сповідує тільки один спосіб буття людей: «Того ж батька, такі ж діти, – // Жити б та брататься». Зрештою, «історіософії Шевченка органічно чужі як безнаціональність, космополітичне безгрунтянство, так і войовниче ксенофобство» [14,27].

Бачимо в поемі «Гайдамаки» ще одну панораму зруйнованої України. Просторовий континуум її так само максимально розширений – автор дивиться на батьківщину з максимальної висоти, а от час навпаки максимально ущільнено. Це, по-перше, додає динаміки сюжету, по-друге, увиразнює те, що увесь цей час країна жила лише гайдамачиною, для жодних інших подій у серцях людей не було місця.

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай горить;
По селах голі плачуть діти –
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Нігде не чуť людської мови;
Звір тільки виє по селу.
Гризучи трупи. Не ховали,
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі...
Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рясом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...[13,144].

Фактично автор створює в цьому уривкові три окремі картини, які перетікають одна в одну, утворюючи неподільний часовий хронотоп. Перша картина – осіння.

Ми бачимо Україну все такою ж розтерзаною: вона продовжує палати. Тепер уже червоно-жовтий колір вогню зливається із кольором осіннього листя, яке облітає з дерев. Сонце вже не світить, знаємо що це через прихід осені, але здається, що це через те, що не хоче воно освітлювати страшні людські діяння. Небо, вкрите хмарами, посилює почуття смутку.

Насиченим цей уривок є в аудіальному плані: чується і плач дітей, і шурхіт опалого листя, і виття звіра над трупом. Разом ці звуки утворюють страшну какофонію, яка єдина й може супроводжувати цей хаос.

«Огризки вовчі», які залишилися непохованими, поступово заносить снігом. Настає зима. Автор починає малювати наступну картину.

Шевченко робить її значно менш виразною на відміну від попередньої й наступною, що пояснюється, не в останню чергу, ставленням самого митця до цієї пори року. Зимових пейзажів в Шевченка мало у

поетичних творах і зовсім немає у малярських, тому напрошується висновок, що цей період року не видавався йому естетично привабливим і не викликав творчого натхнення.

Натомість весняні пейзажі завжди були найулюбленішими і найвдалішими в Шевченка.

Митець створює традиційний для свого поетичного світу і загалом для тогочасної романтичної традиції весняний пейзаж. Бачимо поступове пробудження землі: чорна, сонна, вона вкривається рястом, потім розпускається барвінок. У полі, що вже розкинулося навкруги нескінченною зеленню трав виспіває жайворонок. У гаї (традиційний для української романтичної поезії топос) чується пісня солов'я. Змалювання ідилічного пейзажу на противагу історичним подіям – найрезультативніший творчий метод Шевченка, аби показати людську кровожерливість.

Фактично, Шевченко завершив, розпочатий поетами-романтиками, процес формування міфу України. На відміну від попередників, у яких іноді фольклорні мотиви звучать дещо вимушено, народнописанне начало Шевченкової творчості вражає своєю органічністю і пояснюється закоріненістю самого поета в українській духовній світ. Живописність, яка була притаманна романтичним поезіям М.Костомарова, О. Афанас'єва-Чужбинського, Я. Щоголева та ін., у Шевченка остаточно закріпилася як риса індивідуально-авторської поетики. Це стало можливим завдяки вродженому і розвинутому професійним навчанням малярському таланту, який знайшов своє відображення і в поезіях.

Поетика історичних пейзажів Шевченка особлива: митець створює цілісні панорамні картини України і насичує їх знаковими для української свідомості образами-символами. Саме завдяки цьому поетичне «полотно» так легко відтворюється у нашій уяві. Поет насичує історичні пейзажі не лише зоровими образами, а й удільними, які роблять візії ще більш емоційними.

Отже, Шевченкова історична поезія стала логічним продовженням історичних поглядів на буття України поетів-романтиків. Проте образи й теми, які органічно перейшли в спадок до Шевченкової поезії, були віртуозно перелицьовані й видозмінені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Барабаш Ю. Історіософія Тараса Шевченка // Слово і час. – 2004. – №3. – С. 15-37.; Звольський В. Минуле українського народу та його значення у поетичній творчості Тараса Шевченка // Сучасність. – 2006. – №3. – С. 66-91.; Яременко В. До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи // Слово і час. – 2007. – №3. – С. 19-27. та ін.
2. Генік-Березівська З. Грані культур: Бароко. Романтизм. Модернізм. – К.: Гелікон, 2000. – 368с.
3. Федотова О. Романтизм: енциклопедія. – М.: Олма-Пресс Образование, 2002. – 302с.
4. Сахаров В. Под сенью дружных муз: О русских писателях-романтиках. – М.: Художественная литература, 1984. – 295с.
5. Українські поети-романтики: Поет. твори / Упоряд. і приміт. М. Гончарука; Вступ. ст. М. Яценка. – К.: Наукова думка, 1987. – 592с.
6. Тертерян И. Романтизм как целостное явление // Вопросы литературы. – 1983. – №4. – С. 151-181.
7. Наливайко Д. Стиль поезії Шевченка // Слово і час. – 2007. – №1. – С. 27-36.
8. Коцюбинська М. Мої обрії: В 2т. – Т.1. – К.: Дух і літера, 2004. – 336с.
9. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – 3-тє вид. – К.: Факт, 2006. – 148с.
10. Шевченко Т. Твори: У 5 т. – Т.5. – К.: Дніпро, 1970. – 554с.
11. Білоус П. «Досвітні огні» Лесі Українки. Студія одного вірша // Українська мова та література. – 2001. – № 6. – С. 4-5.
12. Моклиця М. Тарас Шевченко як психологічний експресіоніст // Сучасність. – 2002. – № 7-8. – С. 136-149.
13. Шевченко Т. Твори: У 5 т. – Т.1. – К.: Дніпро, 1970. – 408с.
14. Барабаш Ю. Історіософія Тараса Шевченка // Слово і час. – 2004. – №3. – С. 15-37.
15. 100 найвідоміших образів української міфології / Під заг. ред. Таланчук О., Бедрика Ю. – К.: Орфей, 2007. – 460с.
16. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703с.